

Katarina Pangonis

KRALJICE JERUSALIMA

Žene koje su se
odvažile da vladaju

Prevela
Dubravka Srećković Divković

■ Laguna ■

Naslov originala

Katherine Pangonis

QUEENS OF JERUSALEM

Copyright © Katherine Pangonis 2021

Translation copyright © 2023 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Posvećeno uspomeni na moje babe,
dve jake žene*

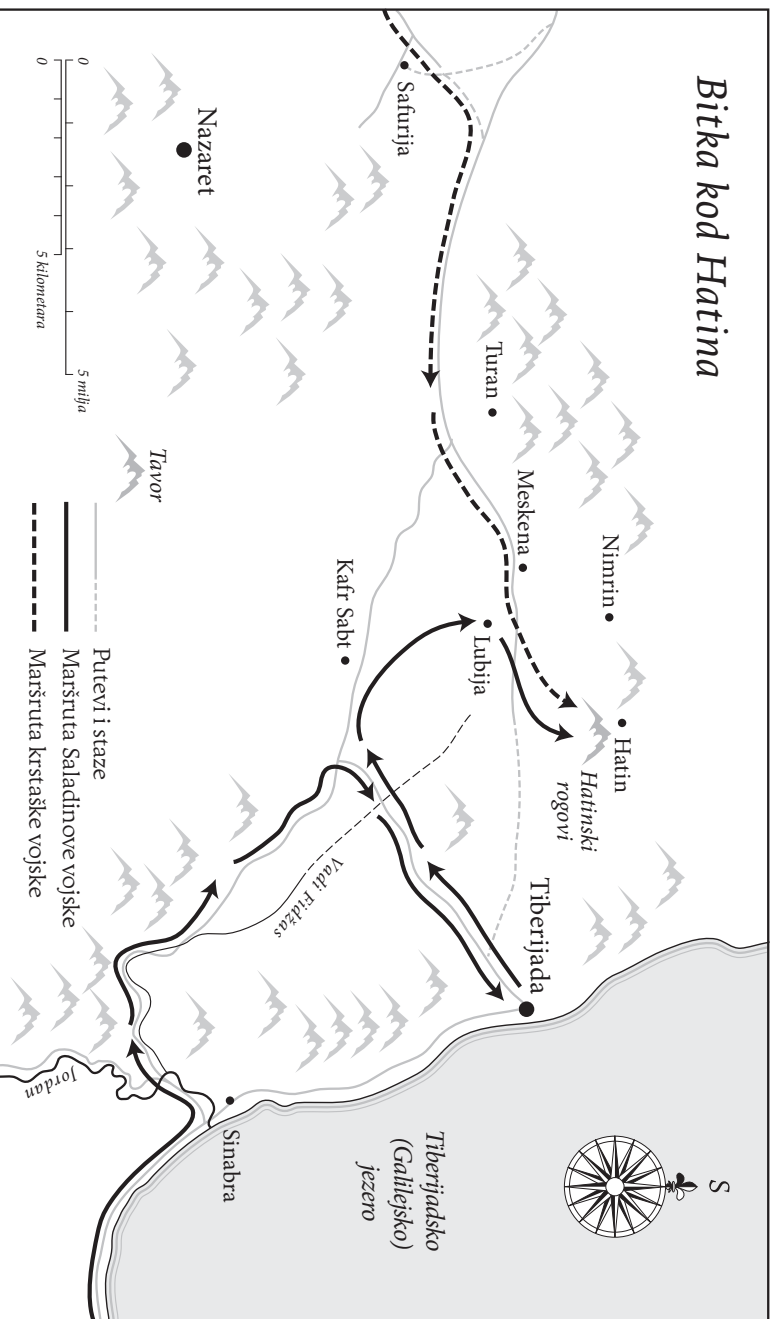
SADRŽAJ

<i>Karte</i>	8
<i>Porodična stabla</i>	12
<i>Hronologija događaja</i>	15
<i>Autorkina napomena</i>	21
<i>Izjave zahvalnosti</i>	23
Predgovor	27
Uvod: Rođenje Krstaških država	35
Prvo poglavlje: Morfija i četiri princeze	45
Drugo poglavlje: Alisa, buntovna kneginja Antiohije	84
Treće poglavlje: Melisanda Jerusalimska	118
Četvrto poglavlje: Druga vladavina kraljice Melisande	152
Peto poglavlje: Eleonora od Akvitanije	196
Šesto poglavlje: Konstanca od Antiohije.	232
Sedmo poglavlje: Agnesa i Sibila	261
Osmo poglavlje: Početak kraja	298
Epilog	335
<i>Bibliografija</i>	339
<i>O autorki</i>	355

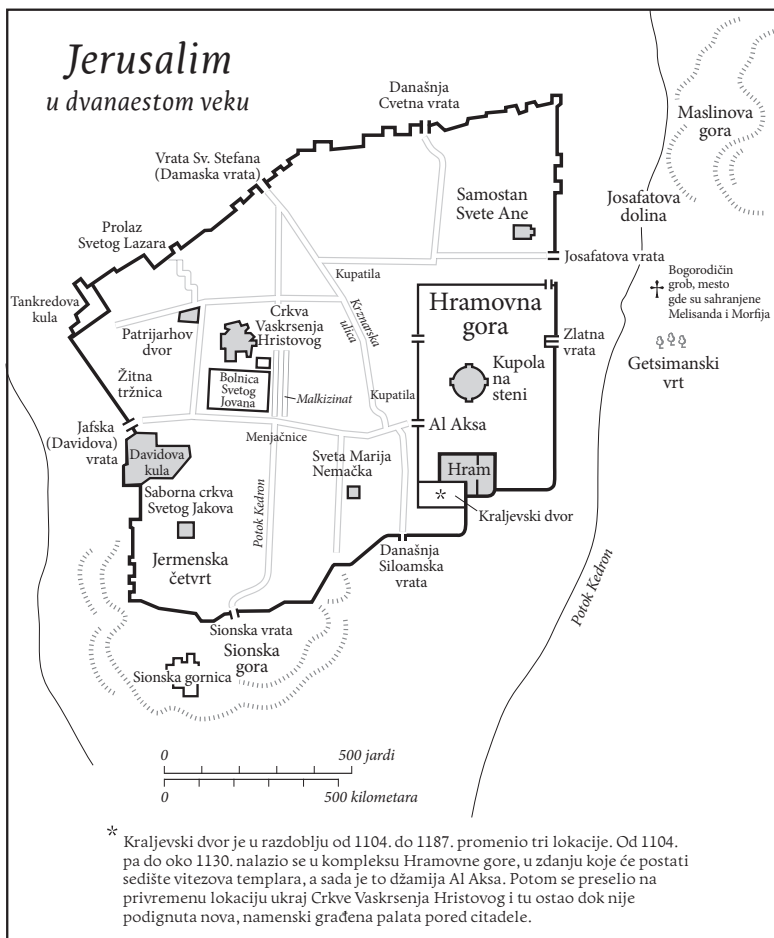
Bitka kod Hatina

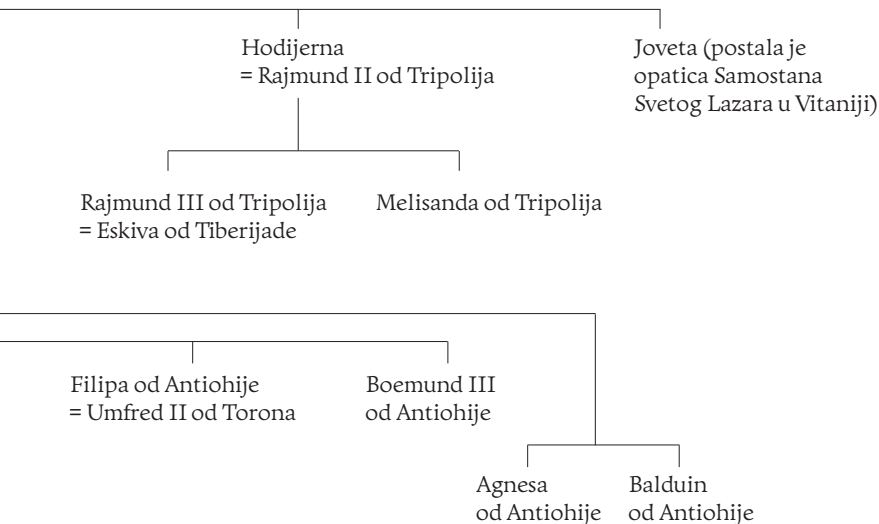
Uz zahvalnost profesoru Džonatanu Filipsu na podacima o kretanju Saladinove vojske koji su ovde prikazani.

Jerusalim

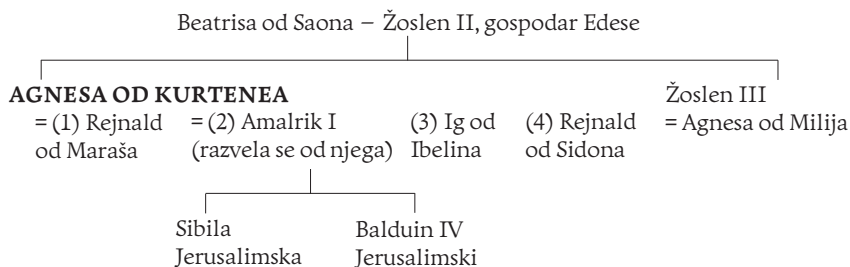
u dvanaestom veku

* Kraljevski dvor je u razdoblju od 1104. do 1187. promenio tri lokacije. Od 1104. pa do oko 1130. nalazio se u kompleksu Hramovne gore, u zdanju koje će postati sedište vitezova templara, a sada je to džamija Al Aksa. Potom se preselio na privremenu lokaciju ukraj Crkve Vaskrsenja Hristovog i tu ostao dok nije podignuta nova, namenski građena palata pored citadele.

Porodica gospodara Edese

HRONOLOGIJA DOGAĐAJA

Mnoge godine koje su date u ovoj hronologiji samo su najpribližnije ili su sporne. Cilj nam je bio više da stvorimo osećaj za redosled događaja nego da budemo precizni.

- 30–33. Hristovo raspeće
 - Hrišćanstvo počinje da se širi Bliskim istokom
- 70. Pad Jerusalima pod vlast rimskog cara Tita
- 285. Podela Rimskog carstva na Istočno (Vizantiju) i Zapadno carstvo
- 312. Vizantijski car Konstantin preobraća se u hrišćanstvo
- 614. Sasanidi osvajaju Jerusalim
 - Početak hrišćanskog svetog rata za Jerusalim
 - Vizantijski car Irakilje ponovo osvaja Jerusalim
- 638. Arapski kalifat osvaja Jerusalim
- 1071. Seldžuci preotimaju Jerusalim od Fatimidskog kalifata
- 1081. Aleksije Komnin postaje car Vizantije
- 1096. Početak Prvog krstaškog rata
- 1098. Balduin Bujonski postaje grof Edese
 - Krstaši osvajaju Antiohiju
 - Boemund od Tarenta postaje knez Antiohije

1099. Krstaši osvajaju Jerusolim
Gotfrid Bujonski proglašen je za zastupnika Svetog groba
1100. Gotfridova smrt, nasleđuje ga Balduin I kao prvi kralj Jerusalima
Balduin od Burga postaje gospodar Edese, ženi se **Morfijom od Melitene**
Boemunda I od Antiohije zarobljavaju Turci Danišmendi
Tankred je postavljen za regenta Antiohije
- 1103–1105. Rajmund od Tuluze započinje opsadu Tripolija
1104. Balduin I osvaja Akru
Bitka kod Harana, Turci Seldžuci zarobljavaju Balduina od Edese i Žoslenu od Kurtenea
1105. Rođenje **Melisande**, kćeri Balduina I i **Morfije**
1108. Balduin od Edese pušten je na slobodu
- ~1109. Rođenje **Melisandine** sestre **Alise**
1109. Franci zauzimaju Tripoli
- ~1110. Rođenje **Melisandine** sestre **Hodijerne**
1112. Tankredova smrt
Pons od Tripolija ženi se **Cecilijom Francuskom**
1113. Balduin I ženi se **Adelaidom del Vasto od Sicilije**
- 1113–1115. Balduin od Edese osvaja istočnu Kilikiju
1118. Smrt Balduina I, nasleđuje ga Balduin od Edese kao Balduin II, kralj Jerusalima, krunisan zajedno s **Morfijom**
1119. Ruđer od Salerna gine u Bici na krvavom polju
U Antiohiji počinje regentstvo Balduina II
1120. Rođenje **Melisandine** sestre **Jovete**
1123. Belek zarobljava Balduina II
1124. Krstaši zauzimaju Tir
Balduin II pušten je na slobodu
1126. **Alisa** se udaje za Boemunda II od Antiohije
- ~1127. **Morfijina** smrt
1128. Rođenje **Alisine** kćeri **Konstance od Antiohije**

-
1129. **Melisanda** se udaje za Fulka
1130. Rođenje **Melisandinog** i Fulkovog sina Balduina III
Smrt Boemunda II
Prva pobuna **Alise od Antiohije**
1131. Smrt Balduina II, nasleđuju ga **Melisanda**, Fulk i mali Balduin III
Druga pobuna **Alise od Antiohije**
- ~1133. **Hodijerna** se udaje za Rajmunda II od Tripolija (ne zna se tačna godina)
1134. Hugo od Jafe diže bunu protiv Fulka, biva poražen i osuđen na progonstvo
Hugova smrt
1136. Rođenje Amalrika I, brata Balduina III
Treća pobuna **Alise od Antiohije** i njen konačni poraz
Rajmund od Poatjea ženi se **Konstancom od Antiohije**
1137. Smrt Ponsa od Tripolija
- ~1139. **Melisanda** osniva Samostan Svetog Lazara u Vitoniji
1143. Fulkova smrt, nasleđuju ga trinaestogodišnji Balduin III i
Melisanda kao regentkinja
1144. Zengi osvaja Edesu
1145. **Melisanda** odbija da se odrekne regentstva uprkos tome što je Balduin III postao punoletan
Papa Evgenije III poziva na Drugi krstaški pohod
1146. Zengijeva smrt
Edesu nasleđuje Nuredin
1147. Počeo Drugi krstaški pohod
1148. Luj VII i **Eleonora od Akvitanije** stižu u Antiohiju, ne uspevaju da preotmu Damask od Mujnudinina
1149. Rajmund od Antiohije gine u Bici kod Inaba
1152. Balduin III pobeđuje **Melisandu** u građanskom ratu
Poništava se brak **Eleonore od Akvitanije** i Luja VII
Eleonora se udaje za Henrija Plantageneta
1153. **Konstanca od Antiohije** udaje se za Renoa od Šatijona

-
1154. Nuredin preuzima vlast nad Damaskom od Mudžire-dina i ženi se **Ismetudin-hatunom**
1157. Amalrik I ženi se **Agnesom od Kurtenea**
1158. Balduin III ženi se **Teodorom Komninom**, sinovicom cara Manojla Komnina
- ~1160. Rođenje Amalrikove i **Agnesine** kćeri **Sibile** (između 1157. i 1160)
1161. Rođenje **Sibilinog** brata Balduina IV
Marija od Antiohije udaje se za Manojla Komnina
Melisandina smrt
Smrt **Zumurud-hatune od Damaska** u Medini
1163. Smrt Balduina III, nasleđuje ga njegov brat Amalrik I, koji se razvodi od **Agnese** da bi postao kralj
1164. Nuredin napada Harim, pobeđuje hrišćansku vojsku i zarobljava Rajmunda III od Tripolija, Boemunda III od Antiohije, Žoslenu III od Edese i Renoa od Šatijona
1165. Boemund III pušten je na slobodu
1167. Amalrik I ženi se **Marijom Komninom**, unukom brata Manojla Komnina
Teodora Komnina beži s Andronikom Komninom
1169. Saladin postaje vezir u Egiptu
Rođenje Aleksija II Komnina, sina **Marije od Antiohije** i Manojla Komnina
1170. Primirje između Franaka i muslimana
1172. Rođenje **Izabele**, ćerke **Marije Komnine** i Amalrika I
1174. Smrt Amalrika I, nasleđuje ga Balduin IV
Nuredinova smrt
Saladin preuzima vlast nad Damaskom i ženi se Nuredinovou udovicom **Ismetudin-hatunom**
1176. Seldžuci pobeđuju Vizantinca u Bici kod Miriokefalona
Sibila se udaje za Giljema od Monferata zvanog Dugi Mač
1177. Smrt Giljema od Monferata
Rođenje Balduina V, sina **Sibile** i Giljema od Monferata

-
- Balduin IV odnosi pobjedu nad Saladinom u Bici kod Monžisara
- Balijan od Ibelina ženi se **Marijom Komninom**
1179. Saladin pobjeđuje hrišćanske snage u bitkama kod Mardž Ujuna i Jakovljevog gaza
1180. **Sibila** se udaje za Gija od Luzinjana
Smrt Manojla Komnina, nasljeđuje ga Aleksije II
Marija od Antiohije vlada u ime svoga sina sa svojim ljubavnikom protosevastom Aleksijem
1182. Balduin IV imenuje Gija od Luzinjana za regenta
Pogubljenje **Marije od Antiohije**
1183. **Izabela** se udaje za Onfroaa od Torona
Opsada Karaka
Saladin zauzima Alep
Balduin IV pokušava da oduzme regentstvo Giju od Luzinjana
Balduin V krunisan je kao kralj-suvladar
1185. Saladin pristaje na primirje s Jerusalimom
Smrt Balduina IV, nasljeđuje ga Balduin V
- ~1186. **Agnestina** smrt (negde između prvih meseci 1184. i kraja leta 1186)
Smrt Balduina V
Sibila je krunisana za kraljicu
Smrt **Ismetudin-hatune**
1187. Okončava se petogodišnje primirje i ponovo izbija rat
Saladin pobjeđuje glavninu krstaške vojske u Bici kod Hatina, zarobljava Gija od Luzinjana i odseca glavu Renou od Šatijona
Jerusalim pada u ruke Saladinove vojske
Papa poziva na Treći krstaški pohod
1188. Gi od Luzinjana pušten je iz zarobljeništva
1190. Smrt **Sibile** i njenih kćeri u opsadi Akre
1205. **Izabelina** smrt

AUTORKINA NAPOMENA

Ovo je knjiga o ženama i moći. Ona govori o moći za koju su se borile žene u Krstaškim državama, o silama koje su ograničavale tu moć i o moći koju su muškarci kao pisci i historičari imali nad njihovim životnim zaveštanjem. U njoj se pripovedaju priče o jednoj nesvakidašnjoj dinastiji žena-vladalaca i razmatraju se izazovi i pobeđe koje su one doživele.

Jedinstvena nestabilnost i gotovo neprekidna kriza koje su vladale u Krstaškim državama stvorile su okruženje u kome su žene plemićkog porekla mogle biti pogurane do visokog položaja i dobiti u ruke istinsku vlast. Aristokratkinje Jerusalema, Antiohije, Tripolija i Edese predstavljale su važnu silu u politici srednjovekovnog Bliskog istoka. Međutim, uprkos tome, žene tog statusa u tom razdoblju historičari mnogo češće smatraju pukim posrednicama u nasleđivanju zemalja i rasplodnim kobilama koje će izroditi sledeće pokolenje kraljeva. One su ostajale upamćene kao supruge, majke i sestre moćnih muškaraca, a ne kao nezavisne, samosvojne ličnosti i aktivne predvodnice sa sopstvenom političkom delatnom snagom. Poslednjih godina postignut je ogroman napredak na planu ispravljanja takve istorije, ali ti napori su uglavnom ograničeni

na radove akademskog tipa. Cilj ove knjige jeste da to dodatno koriguje i izvede kraljice Jerusalima, kneginje Antiohije i grofice Tripolija i Edese iz senke pred oči javnosti.

Nije posao istoričara, pa čak ni istoričarke feministkinje, da pravi junakinju od svake ženske figure koju je istorija ocrnila ili omalovažila. Istoričaru je posao na prvom mestu da pruži relevantne materijalne dokaze i analizu kojima će čitaocima omogućiti da na najbolji način shvate osobu o kojoj je reč i da razumeju kako je ona funkcionisala u društvenom, političkom i verskom okviru svog društva. Ova knjiga će razmatrati dokazni i izvorni materijal tamo gde je neophodno da se ilustruje nešto nejasno i pružati čitaocima odlomke izvornog materijala pozivajući ih da sami donesu zaključke o nekim kontroverznim pitanjima i provere osnovanost srednjovekovnih glasina. Njoj je više cilj da bude pripovedački oblikovana biografija nego akademska analiza ženske političke delatnosti ili historiografije.

Pisanje ove knjige povelu me je iz čitaonica Britanske, Bodlijeve i Mazarenove biblioteke uzduž i popreko Evrope i Bliskog istoka. Veliki njen deo napisan je u Starom gradu Jerusalima i po raznim hotelskim sobama, kafićima i promajnim razvalinama u Turskoj, Libanu, Jordanu i Francuskoj. Prilika da putujem na taj način i da stojim tamo gde su nekada stajale te izuzetne žene, da koračam po kamenovima po kojima su koračale i one i da posmatram predele koje su i same nekada posmatrale, za mene je značila najveću radost.

IZJAVE ZAHVALNOSTI

Dugujem zahvalnost mnogim ljudima na pomoći i podsticaju koje sam dobijala dok sam stvarala ovu knjigu. Ljubaznost i nesebičnost na koje sam nailazila takoreći na svakom koraku i u tolikom broju zemalja bile su neopisive. Pre svega moram da zahvalim mom uredniku i izdavaču Alanu Samsonu, bez čije bih vere i smernica, umesto da pišem knjige, još bila zaglibljena u močvari korporativnog posla za koji nimalo nisam bila skrojena. On je omogućio nastanak ove knjige i pružao mi dragocenu podršku dokle god sam je pisala.

Sledeći izraz zahvalnosti dugujem svojim predavačima iz škole i s univerziteta, onima koji su me naučili da volim srednji vek, naročito profesoru Dejvidu D'Evreu i dr Džajlsu Braunu. Ti ljudi su mi darovali oruđa, samopouzdanje i entuzijazam pomoću kojih ću pokušati da napišem knjigu. Od saradnika u Jerusalimu, zahvalna sam jermenskom istoričaru Kevorku Hintlijanu (u zapadnim izdanjima: Džordž Hintlijan), koji je uistinu dao sve od sebe kako bi doprineo da moji istraživački izleti budu što produktivniji. Naučio me je mnogo čemu o značaju Morfijinog jermenskog uticaja na njene ćerke i o multikulturnoj prirodi Jerusalima, i u srednjem veku i danas.

Takođe se starao za moju bezbednost, jelo, mesta gde ću raditi i imati pristup izvornom materijalu, i proveo me po ostacima Samostana Svetog Lazara u Vitaniji. Profesor Adrijan Boaz s Univerziteta u Haifi takođe je bio veoma ljubazan: sastao se sa mnom i proveo me po sukovima, a kasnije je s ogromnim strpljenjem odgovarao na moja pitanja i pročitao skice poglavlja, Isto tako moram da zahvalim bratu Amedeu Ričiju iz franjevačkog reda, koji je bio ljubazan da podeli sa mnom svoja istraživanja za doktorat o Crkvi Vaskrsenja Hristovog i pođe sa mnom kao vodič u obilazak tog prostora, dajući mi temeljita i podrobna objašnjenja iz hrišćanske perspektive. Od saradnika iz Velike Britanije, moju naročitu zahvalnost ima profesor Kristofer Tajerman s Univerziteta u Oksfordu; uz dragocene diskusije koje je vodio sa mnom i koje su me navele da preispitam razliku između ovlašćenja i moći, on je izdvojio vreme da pročita i ispravi moj završeni rukopis. Zahvalna sam rukovodiocima i učesnicima seminara Instituta za istorijskog istraživanja pod nazivom „Krstaški ratovi i Latinski istok“, u organizaciji Holovejevog univerziteta, na tome što su me uključili u provokativne diskusije i podelili sa mnom svoj materijal. Profesor Endru Džotiski s Holovejevog univerziteta davao je odgovore na moja često loše formulisana pitanja u vezi s različitim aspektima mog istraživanja.

Na samom kraju obavezno moram da zahvalim svojim roditeljima i prijateljima jer bez njihove podrške ova knjiga ne bi ni bila napisana. Roditelji su mi pružili mogućnost školovanja, zahvaljujući čemu sam se našla u položaju da se bavim pisanjem istorije, a majka je pročitala ovu knjigu u rukopisu bezbroj puta. Mnogi moji prijatelji takođe su imali strpljenja da mi pomažu i priskakali su kad god mi nešto zatreba, od čitanja skica do snimanja fotografija i dešifrovanja rukopisa (srednjovekovnog i modernog). Naročitu zahvalnost dugujem Nensi Hervi-Batherst, koja je čitala rane verzije teksta i hrabrila me, kao i Fredu Šanu, Sezaru Maniveu i Skotu Mojnihanu,

koji su pedantno pretresli završeni rukopis. Marta Bejli neumorno mi je pomagala u istraživanju materijala iz Britanske biblioteke dok sam bila odsutna, kritički proveravala prevode s latinskog i uložila dodatni napor da bi mi pravila društvo na mojim istraživačkim pohodima u Jerusalem i Nablus. U Libanu su mi Luis Proser i Luej Kaakani velikodušno poklanjali svoje vreme i vedro raspoloženje dok su me vozili po raznoraznim ruševinama svud redom između Tira i Tripolija. Leon Lopez Brenan i Okan Čimen bili su mi asistenti na putovanjima u Antiohiju i Edesu i pomogli mi da fotografišem ta predivna mesta. Džo Vitford iz *Oriona* me je pritisnuo da dovedem rukopis i pomoćni materijal u završni oblik, a profesor Džonatan Filips priskočio je u pomoć i sugerisao mi neke presudno važne ispravke u poslednji čas.

Podrazumeva se da su sve greške koje sam načinila pri pisanju ove knjige isključivo moje, a ako sam negde dopustila sebi da me ponese dramatičnost ili romantika pripovesti, to je bilo zato što nisam poslušala savete trezvenijih istoričara.

PREDGOVOR

... duž obale koja je toliko dugo odjekivala od svetske raspre.

Edvard Gibon

Na najistočnijem kraju svoga prostranstva, prozirne vode Sredozemnog mora zapljuskuju oronule zidine od svetlog kamena: još prisutne spomenike jednog zaboravljenog kraljevstva. Ti ruševni zidovi su sve što je ostalo od nekada ponositih kula koje su bezmalo čitav milenijum čuvale obalu i krševite planinske vrhove od južne Turske do severnog Egipta. Zemlja koju voda tu dodiruje, zemlja na kojoj su izgrađene te citadele, sveto je tlo. Ona je područje za kojim se najviše žudelo u istoriji sveta i zbog koga su ratovala tri najveće avramske religije, svaka je doživljavajući kao svoje duhovno središte: hrišćanstvo, islam i judaizam. Protegnuta preko današnjih palestinskih teritorija, Izraela, Jordana, Libana, Turske i Sirije, bogata jedino verom i obasjana surovom vrelinom letnjeg sunca, ta zemlja je vekovima bila predmet krvavog ratovanja, od antičkog doba do naših dana. Sa svojim promenljivim granicama i većitim smenama vladara, ova oblast je zaokupljala maštu mnogih naraštaja širom sveta.

Žiža pomenutog sukoba počiva u kopnu, na šezdesetak kilometara od sredozemnih voda. Magnet koji se nalazio u centru svih tih vekovnih vatrenih nastojanja, dragulj radi kog su izgrađeni ti priobalni zamkovi i luke kako bi mu služili, jeste sveti grad Jerusalim. Živi grad koji diše u središtu modernog Izraela. I danas su ulice Starog grada umnogome kao što su bile u srednjem veku. Vazduh je težak od aroma začina i prepoznatljivog mirisa prženog povrća. Galama prodavaca koji se otimaju za mušterije i cenkaju se oko drangulija meša se nerazgovetnom jekom mnoštva zvona i arapskih ezana koji se nadmeću pozivajući ljude na molitvu. Masa hodočasnika i putnika u velikoj meri je ista kao i pre hiljadu godina. Duhovni turisti uvek su zagušivali arterije ovog grada, ali su svejedno oni njegova životodavna krv. Tu se tiskaju hrišćani, judaisti i muslimani svih konfesija, nagrćući svako ka svojim svetinjama, a sve one počivaju u međama istog prostora od dva-tri kvadratna kilometra.

Ni položaj ulica i važnih građevina nije se bitno promenio od srednjeg veka, pa bi srednjovekovni hodočasnik bez mnogo muke uspeo danas da nađe put od Jafskih vrata do Crkve Vaskrsenja Hristovog (na Zapadu poznate kao Crkva Svetog groba). Ulice sa sukovima koje vijugaju oko takvih svetinja i dalje imaju iste izloge pod lukovima kao u krstaško vreme i u njima se prodaje ista tradicionalna roba poput rukotvorina od kože, začinskog bilja i verskih simbola. Te starinske ulice zvone od molitve i uzavrele trgovine kao što su zvonile i pre hiljadu godina. Pa i vojnici vrlo često bazaju tuda kao što bi bazali u srednjem veku: neprekidni podsetnik na nestabilnost tog regiona. Vitezove s dugačkim mačevima zamenili su izraelski golobradi mladići s automatskim puškama koji uživaju u soku od nara i kuckaju poruke na mobilnim telefonima.

Arhitektura ovog grada svedok je dugih vekova njegove istorije i stoji tu kao potvrda mnogobrojnih režima što su

zadobijali i gubili moć među zidinama Svetog grada. Lukovi iz krstaškog razdoblja i kameni zidovi s kosim tragovima dleta stoje rame uz rame sa zdanjima mamelučkog i osmanlijskog stila. Nebo zaklanjaju krstovi, kupole i minareti. Kada u Starom gradu zalazi sunce, njegovi zraci zablistaju na zlatnim kubetima hrišćanskih crkava pre nego što prepuste minaretima da prospu svoj bleдозeleni sjaj koji će obasjati noćno nebo.

U Crkvi Vaskrsenja Hristovog, najvećoj svetinji hrišćanstva, na mestu gde se nalazi Hristov ovozemaljski grob, stubovi i plinte iz Konstantinovog doba stoje ukraj srednjovekovnih i modernih dodataka. U Jermenskoj kapeli drečavi murali iz našeg vremena skrivaju krstaške svodove koje nose vizantijski i romanski kapiteli s motivima prepleta i akantusovog lista. U zidove koji se spuštaju do Kapele Pronalaska Časnog krsta grubo su urezane hiljade krstova, belezi koje su ostavljali krstaši i hodočasnici da bi ostao spomen na dovršenje njihovog pohoda.

Tu se, u prostoru koji liči na utrobu te velike crkve, nalazi kapela uklesana u steni: mesto gde je Jelena, majka cara Konstantina, po sopstvenom tvrđenju našla Časni krst. Naredila da se tu izgradi ta ogromna crkva. Crkvu Vaskrsenja Hristovog osnovala je jedna žena. Ova kapela je među najtišim, najzane-marenijim delovima crkve, ali ona je predstavljala najuzvišeniju tačku srednjovekovnih hodočasničkih staza. Liči na pećinu, jednostavna je i uglavnom neukrašena, a zidove još prožimaju tragovi fresaka iz dvanaestog veka. Tu nema nikakvog Hristovog kipa, niti Konstantinovog, niti kipa ijednog značajnog muškaraca koji će se kasnije povezivati s tim zdanjem; prisutna je samo spokojna statua žene kraljevskog držanja koja se naslanja na krst iznad skromnog oltara i treperi pod svetlošću mnogobrojnih zavetnih sveća.

Danas je ključ Crkve Vaskrsenja Hristovog kod jedne muslimanske porodice, neutralnih čuvara, da bi se utišale prepirke različitih hrišćanskih konfesija. Zaduženje se pokolenjima

prenosilo sa oca na sina, te tako svakog dana u četiri ujutru Edib Džuda polazi pustim ulicama između zamandaljenih kuća i predaje ključ kojim se otključavaju ta vrata. Ogroman je, od gvožđa, ima oblik strele.

Ovaj grad sa svojim ulicama koje protkivaju sporovi i teritorije koje ga okružuju oduvek su bili predmet ljutih sukoba. Nekadašnji naraštaji Evropljana taj deo sveta su nazivali Orijentom ili Levantom. Francuzi i dalje za njega kažu *Moyen-Orient*, što doslovno znači Srednji istok, a isti taj izraz i sad se najradije koristi u anglofonim zemljama. I reči Levant i Orijent imaju koren u prizoru sunca koje se rađa. Ukoliko pratimo etimologiju ove dve reči, prve do francuskog, druge do latinskog, saznajemo da znače „dizati se“ ili „roditi se“: to su zapadnjačke reči za te istočnjačke zemlje. One su zaodnute velom tajanstva i dočaravaju slike muškaraca i žena iz starine koji žmure u sveže, jarko svetlo koje prosijava nad obzorjem i zamišljaju svet iza njega: zemlje okupane suncem, zalivene crvenim i zlatnim nijansama, i uvek nedosežne. U arapskom jeziku koristi se sličan izraz: *Mašrik*, što potiče od reči *šaraka*, koja slično ovima prethodnim znači „uzdići se“ ili „sijati“.

Uprkos tome što je danas rasprostranjen, termin „Srednji istok“, pa čak i „Bliski istok“, previše je širok za oblast koju razmatramo u ovoj knjizi jer njene granice su skućenije. Priče koje će ovde biti ispričane odigravale su se u uskom priobalnom pojasu koji se proteže od južne Turske do severnog Egipta i nekada se nazivao „Srednji istok“, a Evropljanima, čak i pre nego što su ga prozvali „Levant“, bio znan pod drugim imenom: *Utrmer*.

Naziv *Utrmer* nema nikakve veze s izlaskom sunca, ali slično dočarava nedosežnost i daljinu te zemlje, onako kako su je zamišljali oni što su krojili svet. On potiče iz francuske reči *outramer*, što doslovno znači „preko mora“ ili „prekomorske zemlje“. Njime se to tlo definiše na osnovu svoje različitosti i egzotičnosti, i takođe se povezuje s putem koje su u srednjem

veku prevaljivale hiljade i hiljade muškaraca i žena, kopnom i morem, od Zapadne Evrope do Svete zemlje.*

Hiljadama godina su sledbenici hrišćanstva, islama i judaizma bez razlike hodočastili u Jerusalim. I dan-danas vernici hodočaste. Međutim, u jedanaestom, dvanaestom i trinaestom veku hrišćanska hodočašća u Utrmer zadobila su drugačiju boju: postala su oružana i organizovana, a hodočasnike je okupljao sam papa. Urban Drugi je 1095. godine u gradu Klermonu održao vatren govornik na jednom saboru kome je prisustvovala i duhovna i svetovna elita Francuske. Njegove reči su žestoko uzbudile okupljene kada ih je pozvao da napuste svoje domove i svi zajedno se dohvate oružja kako bi se zaputili na istok, u Utrmer, da oslobode sveta mesta od bezbožnika. Nakon tog govora, tradicionalno shvatanje miroljubivog hrišćanskog hadžiluka nadjačala je žeđ za vojnim poduhvatima koji će u budućim vekovima biti znani kao krstaški ratovi.

Na zaprepašćenje mnogih, prvi krstaški pohod doneo je znatan uspeh. Posle nekoliko iznurujućih godina rata i marširanja kroz Evropu i Anadoliju, krstaši su 15. jula 1099. zauzeli Jerusalim. Rezultat tog uspeha biće za zapadnjake gotovo dvestagodišnja okupacija Utrmera. Tamo će stvoriti hrišćanske države, izgraditi tvrđave koje i sad dominiraju tamošnjim predelima i četrdeset osam godina držati sam Jerusalim kao prestonicu hrišćanstva.

* Naziv *Utrmer* dosad se nije odomaćio u našem jeziku, iako bi bilo razloga da uđe u upotrebu. Pošto on iz ugla tadašnjih Evropljana najpreciznije definiše oblast koja je bila meta krstaških pohoda – obuhvatajući i osvojene zemlje, i one koje su držali muslimani, ali su bile cilj i san krstaša; dakle, oblast užu od Bliskog istoka, a širu od Krstaških država/Latinskog istoka – zadržan je u knjizi, kao što je i bila autorkina zamisao. Ova reč ni u engleskom jeziku nije našla svoje redovno mesto i zvuči podjednako egzotično kao i u našem, te dočarava još jedan aspekt krstaških ratova, romantiku koju je morala sadržati ideja o viteškom pohodu preko mora. (Prim. prev.)

Dela muškaraca u Utrmeru u tom periodu polje su hiperaktivnih proučavanja, a ipak, proučavanje ženskih dela kao da je uspravano u poređenju s njima. Žene su i same igrale ključnu ulogu u oba krstaška pohoda i u upravljanju Jerusalimskim kraljevstvom. Kad su vojni odredi marširali iz Evrope na istok, s njima su marširale i žene. Muškarci koji su to mogli sebi da priušte vodili su često i svoje porodice, a s vojskom su putovale i siromašnije žene. Te žene su spremale obroke, prale odeću, negovale ranjenike, skupljale drva za potpalu i služile vojnicima kao naložnice. U retkim prilikama čak su izletale na bojište da donesu vodu muškarcima ili da se lično bore. Na uspostavljenim teritorijama Krstaških država žene su organizovale logistiku opsada i pregovarale s neprijateljem, a pripadnice nižih klasa obavljale su zajedno s muškarcima naporni posao potkopavanja utvrda. Izdržavale su nezamislive teškoće, umirale rame uz rame s muškarcima, a često postajale i žrtve silovanja, završavale u zatvorima i kao robinje. U dvanaestom veku hiljade Evropljanki su prodane na pijacama roblja u Alepu i Damasku. Kad se muški vladari Utrmera malo previše zanesu u svojoj samouverenosti i završe trunući u neprijateljskim tamnicama, otkupljivale su ih njihove supruge.

Međutim, uprkos tim jasno dokumentovanim ulogama žena, ogromna većina istoričara krstaških pohoda, i srednjovekovnih i modernih, zanemaruje u svojim istorijama njihovo učešće. Namera ove knjige jeste da donekle ispravi tu neravnotežu i malčice rasvetli dela žena na visokim položajima u Krstaškim državama, a naročito dinastiju zastrašujućih vladarki koju je osnovala Morfija od Melitene, prva krunisana kraljica Jerusalima. Njene ćerke i unuke vladale su kao kraljice Jerusalima, kneginje Antiohije, grofice Tripolija, i zauzimale mnoge druge položaje. One predstavljaju neke od najsmelijih, najprepredenijih i najposvećenijih žena koje je istorija videla. Izvorna građa o ovim ženama oskudna je u poređenju s onim što imamo o njihovim muževima i očevima, ali sačuvalo se

dovoljno da konstruišemo žive portrete tih upečatljivih kraljica, kneginja i grofica.

Najslavnija žena koja će biti obrađena u ovoj knjizi nije bila ni kraljica Jerusalima, ni kneginja Antiohije već kraljica Francuske, a kasnije i Engleske: Eleonora od Akvitanije. Ona u ovoj knjizi zauzima mesto kao prva evropska kraljica koja se poduhvatila krstaškog pohoda, a i zbog čudnih glasina koje su kružile o njenom odnosu s knezom Antiohije. Eleonora je možda dobila i više slave nego što je zaslužila u poređenju s vladarkama u Utrmeru. Ovo ne kažemo da bismo potkopali njen uticaj ili važnost već pre da bismo je postavili u kontekst našeg znanja da je na Istoku bilo još mnogo drugih vladarki koje su priređivale pakao svojim muškim srođnicima i neprijateljima. Možda je u vodi Antiohije bilo nečeg što raspaljuje krv, ali Eleonora praktično i nije raskinula s tradicijom kad se njena buntovna priroda ispoljila među zidinama tog slavnog grada. Na svom putovanju u Utrmer Eleonora se susretala sa zadivljujućim uzorima kršenja pravila. U Jerusalimu ju je dočekala zastrašujuća figura kraljice Melisande, prve vladajuće kraljice Jerusalima i jedne od najmoćnijih žena tog doba. Ovaj susret sa ženom koja je tako izvanredno otelovljivala žensku ambiciju i sposobnost za vođstvo nesumnjivo je uticao na Eleonorinu docniju karijeru.

Čini se na prvi pogled da u istoriji Utrmera apsolutno prevladaju muškarci, da je puna muškog besa, fanatizma i krvožednosti. To je možda i istina, ali gnev i pamet žena takođe su igrali ulogu u oblikovanju sudbine te oblasti. Vreme je da tu oblast i taj period sagledamo kroz prizmu žene. Ova knjiga istražuje živote vladarki Krstaških država od 1099. godine pa do Saladinovog osvajanja Jerusalima 1187.

UVOD

ROĐENJE KRSTAŠKIH DRŽAVA

Mi što besmo Zapadnjaci postasmo Istočnjaci. Ko beše Rimljanin ili Franak, u ovoj zemlji bi preobraćen u Galilejca ili Palestinca. Ko beše iz Remsa ili Šartra, sad posta građanin Tira ili Antiohije. Već smo zaboravili mesta svog rođenja [...] Neki uzeše žene ne samo od sopstvenog naroda već i Sirijke ili Jermenke, pa čak i Saracenske koje su stekle milost krštenja. [...] Ko se rodio kao stranac, sad je kao da je ovde rođen; ko se rodio kao tuđin, posta kao domaći.

Fulherije (Fuše) iz Šartra, stanovnik Jerusalima*

* Jezik franačkih krstaša bio je *lingua franca* – mešavina evropskih jezika i dijalekata dopunjena rečima grčkog, jermenskog, arapskog, turskog itd. Sam Fulherije iz Šartra piše: „A ko je čuo takvu mešavinu jezika u jednoj vojsci? Bilo je tu Franaka, Flamanaca, Frižana, Gala, Alobroga, Lotarinžana, Alemana, Bavaraca, Normana, Engleza, Škota, Akvitana-ca, Italijana, Dačana, Apulijanaca, Iberaca, Bretonaca, Grka i Jermena. Da je neki Bretonac ili Tevtonac pozeleo da me ispita, niti bih umeo da odgovorim, niti bih ga razumeo.“ Tako su razgovarali vojnici, dok je univerzalni jezik višeg staleža bio latinski, te su imena ranih učesnika krstaških pohoda pretežno u tom obliku ušla i u našu tradiciju, ali se

Krstaši su Utrmer osvajali grad po grad, i to mačem. Iako su katkad pregovorima postizali miroljubive predaje i često uzimali zarobljenike, svejedno su ubijali i raseljavali hiljade i hiljade starosedelaca dok su oružjem krčili sebi put kroz Istočnu Evropu, Anadoliju i Bliski istok. Muslimani, Jevreji, hrišćani nekatolici, svi su podjednako postajali žrtve njihove fanatične žestine. Hrišćanske države Utrmera rasle su iz šarolikih gospodarstava i kneževina koji su osvajani jedno za drugim, uvek s Jerusalimom kao ciljem. Postepeno, uprkos malim izgledima na uspeh, krstaši su uspeli da osvoje Jerusalim, mesto gde je razapet Hristos i najsvetiji grad hrišćanskog sveta. Kad su konačno zauzeli Sveti grad, preobrazili su ga u grad duhova. Njihova krvožednost dostigla je svoj vrhunac kad su pokuljali preko zidina i krenuli da istrebljuju stanovnike.

Jerusalimsko kraljevstvo sazdano je iz pepela, krvi i prljavštine Prvog krstaškog rata. Od teritorije koju su prisvojili obrazovali su četiri zasebne države: grofoviju Edesu, kneževinu Antiohiju, grofoviju Tripoli i Jerusalimsko kraljevstvo. Vladari ovih država održavali su zajedničkim snagama kontrolu nad Svetom zemljom i čuvali je u ime Hristovo. Krstaški rat je postigao cilj i pride obogatio pojedine srećnije krstaše.

Vest o pobedi odjeknula je širom hrišćanskog i muslimanskog sveta. Mnogi su bili digli ruke od krstaškog pohoda čak i

u literaturi može naići i na modernije verzije pojedinih imena. Budući da istorija ponekad ne daje podatak o etničkom poreklu ličnosti, a nije uvek ni moguće odrediti ga s obzirom na to da u vreme prvih krstaša još traju mešanja, odvajanja i asimilacije evropskih narodâ, u prevodu su kod starijih generacija krstaša (naročito kod dinastičkih i crkvenih ličnosti) ovde radije upotrebljeni tradicionalniji oblici zasnovani na latinskom, a moderni kod novije generacije koja dolazi s etnički i državno definisanih prostora, uz nastojanje da se što preciznije odredi kom jezičkom području pripada koje ime. Kako u nekim slučajevima postoji više od jedne ispravne mogućnosti transkripcije, da bi čitalac lakše povezo imena i ličnosti ukoliko o njima čita drugde, u zagradama su navedeni oblici koji su takođe u upotrebi. (Prim. prev.)

pre nego što se vojska našla nadomak Jerusalima. Posle mnogobrojnih poraza i zastoja s kojima su se susretali na tom putu, zamisao o zauzimanju Svetog grada počela je da im izgleda kao jalov posao. Trubaduri i letopisci Istoka i Zapada bacili su se na priču o tom osvajanju s dotad neviđenim žarom. O pustolovini, junaštvu i surovosti prvog krstaškog pohoda pevale su se pesme, pisale se priče i poezija. Što je možda najvažnije, pisale su se i istorije, premda granice između istorije i književnosti kao različitih žanrova još nisu bile počele da očvršćavaju, pa su letopisci davali sebi velike umetničke slobode.

Istorija Krstaških država postaće jedna od najbolje dokumentovanih oblasti istorije srednjovekovnog sveta i pružice današnjim istoričarima bogatu riznicu izvora. U Bibliografiji ćete pronaći kompletan spisak primarnog materijala koji je korišćen u istraživanju građe za ovu knjigu. Raspoložemo letopisima ljudi koji su se nalazili u samom središtu te političke i vojne arene: Franaka, Jermena, Vizantinaca, Sirijaca, Kurda, Arapa i Persijanaca. Raspoložemo poveljama s pečatima onih koji su bili na vlasti, što nam pruža pouzdane podatke o tome ko je kada vladao i kako je koristio svoju moć. Raspoložemo pismima što su ih značajni ljudi sa Zapada slali vladarima Latinskog istoka, i obrnuto. Takođe raspoložemo sačuvanim artefaktima i još postojećim tvrđavama širom Utrmera, uz dokaze koje nam obezbeđuju arheološke arhive.

Međutim, koliko god da smo srećni što nam je u rukama to blago podataka, istovremeno imamo i tu nesreću što nam se u pripovedačkim izvorima svuda podmeće ista predrasuda. Većinu sačuvanih letopisa pisala su crkvena lica, a to će reći patrijarhalni, pobožni muškarci koji su se zavetovali na celibat. Muškarci koji nisu živeli sa ženama, muškarci koji nisu voleli žene i muškarci koji su u svom životu imali veoma malo dodira sa ženama. Među njima je upadljiv izuzetak *Aleksijada*, delo vizantijske princeze Ane Komnine, jedne od najobrazovanijih i najambicioznijih žena tog doba. Njena hronika daje određene

informacije o prvom krstaškom pohodu i osnivanju Krstaških država, ali čak i Anino pero namočeno je umnogome patrijarhalnom mizoginijom njenog vremena: Ana Komnina izvesno nije bila feministkinja. U suštini se sve svodi na žanr, pa je i Anu Komninu njen izbor da napiše letopis nužno vezao za tradiciju i stav muških letopisaca.

Tako nisu bili ljudi crkve, muslimanski istoričari koji dokumentuju ovaj period slično su plod jednog duboko patrijarhalnog društva, te ne pridaju mnogo značaja beleženju aktivnosti žena. Posledično, uloge žena u ratovanju, opsadama, vladanju i svakodnevnom životu dosledno se zapostavljaju i potcenjuju. Kao da među muškim srednjovekovnim letopiscima postoji jedna uniformna nenaklonost prema priznavanju važnosti žena i bavljenju njima. Gde god je to moguće, radije ih zanemare.

I termin „mizogin“ i termin „patrijarhalan“ ključni su za savremeno sagledavanje predstavljanja žena i ophođenja prema njima, pa dolazimo u iskušenje da se obilatno služimo tim izrazima dok posmatramo opise života tih vladarki Krstaških država. Međutim, kad se primene na srednjovekovni svet, ti termini znaju da zazvuče iritantno anahrono. Iz tog razloga ću i jedan i drugi koristiti vrlo štedljivo. Uvek je teško primeniti moderne termine, nakrcane sudom zasnovanim na modernim vrednostima, na pripadnike i stavove nekog odavno mrtvog društva, dalekog od nas i vremenski i prostorno, ali oni mogu biti korisni ukoliko idu ruku pod ruku s razumevanjem da je to društvo koje se opisuje u srednjovekovnom Utrmeru funkcionisalo u jednom okviru potpuno različitom od modernog društva u kom su se ti izrazi razvili. Nejednakost muškaraca i žena bila je prihvaćena kao legalna činjenica, usađena u tkivo i strukturu društva koje su definisali hrišćanska crkva i ratnički etos. Feminizam je ideja za koju se tada nije bilo ni čulo.

„Mizoginija“ u praksi našeg doba, onako kako koristimo tu reč, označava iracionalnu averziju prema ženama ili strah od njih, te time i diskriminaciju žena. U srednjem veku bilo je

mnogo diskriminacije žena. One su imala manja prava na planu naslednih zakona i ličnih sloboda, ali takve mere su se smatrale *racionalnim* u tadašnjem viđenju sveta. Poricanje shvatanja da muškarci i žene imaju različite uloge u životu bilo bi dočekano s istim prezirom kao kad bi neko u naše vreme poricao klimatske promene. To je važna razlika koju moramo uočiti. Uz to, način na koji mi savremeni čitaoci percipiramo odnos prema ženama u srednjem veku umnogome je posledica prosejavanja u spisima crkvenih lica, što se opet svodi na pitanje žanra. Predstave žena u letopisima možda i ne odražavaju verno njihov stvarni položaj u društvu. Ako to ne zaboravimo, reč „mizoginija“ moći ćemo tek nategnuto da primenimo na srednjovekovno društvo, ali manje nategnuto na same srednjovekovne letopise.

Letopis čiji je autor Vilelm Tirski* – *Istorija dela po preko mora* – nesumnjivo je najvažniji i najiscrpniji zapis o događajima u Jerusalimskom kraljevstvu i hrišćanskim državama

* Ili Vilhelm; u starijoj literaturi najčešće „Viljem Tirski.“

Ovo ime je jedno od najproblematičnijih za „dešifrovanje“ onda kad ne znamo (kao u slučaju Vilelma Tirskog) koje je tačno narodnosti ličnost koja ga nosi. Srednjovekovni letopisci često se nisu trudili da razdvoje različite oblike već su ih pisali sva u univerzalnom obliku *Willelmus*, ili po tradiciji sopstvenog jezika. Sam Vilelm Tirski za razne osobe koristi normansku (ili uopšteno germansku) verziju *Willelmus* i italijansku/francusku *Guillelmus*. Sebe samog naziva *Willelmus*, po čemu možemo da pretpostavimo koja je verovatnija verzija njegovog imena. Ranija praksa da se sve „neodređene“ verzije ovog imena (ne samo engleska) pokrivaju oblikom „Viljem“ bila je s jedne strane veoma zgodna, pogotovu dok nisu bile dostupne svetske arhive podataka i istorijskih tekstova; s druge strane, u takvim slučajevima (kad ne znamo ništa o nosiocu imena) podjednako „neutralnu“ varijantu čini i prenošenje imena s latinskog. Kao crkveno lice, Vilhelm Tirski svakako je nosio latinsko ime Vilelm i zato je ovde odabran taj oblik, utoliko pre što je ovaj letopisac govorio francuski i bar delom, uz svoje germansko nasleđe, pripadao francuskoj tradiciji i kulturi. Kod ostalih njegovih imenjaka u ovoj knjizi korišćena su imena koja preciznije označavaju njihovu etničku pripadnost. (Prim. prev.)